

MIJN HERINNERING AAN WILLEM HENDRIK ZWART

door Kasper Haar

Een bekende inwoner van de stad Kampen in de 20e eeuw was ongetwijfeld Willem Hendrik Zwart, ruim 40 jaar organist van het befaamde Hinsz-orgel in de Bovenkerk. In die periode heeft hij op velen en ook op mij een onuitwisbare indruk gemaakt. Van zijn voorganger Gradus Wendt werd gezegd dat hij het Bovenkerkorgel in de wijde omgeving van Kampen bekendheid heeft gegeven; van Willem Hendrik Zwart kan gezegd worden dat hij het orgel zowel nationale als internationale bekendheid heeft gegeven en dichterbij de mensen heeft gebracht. Door zijn orgelconcerten - zowel in de Bovenkerk als buiten Kampen - is hij één van de meest bekende organisten van de afgelopen eeuw in Nederland geworden.

Willem Hendrik Zwart werd op 26 mei 1925 in Zaandam geboren als jongste zoon van de bekende organist Jan Zwart. De eerste lessen kreeg hij van zijn vader en deze is altijd zijn grote voorbeeld en inspiratiebron gebleven, ondanks dat Jan Zwart al in 1937 stierf toen Willem Hendrik nog maar 12 jaar oud was. De koralen en de liedbewerkingen van vader Jan hebben dan ook talloze malen in de Bovenkerk geklonken.

Ik hoorde Willem Hendrik Zwart voor het eerst op het orgel in de Burgwalkerk als begeleider van de Verenigde Koren uit Kampen onder leiding van zijn broer Piet, begin jaren zestig. Als organist van het Bovenkerkorgel had hij toen nog nauwelijks kunnen functioneren aangezien de kerk in 1955, kort na zijn benoeming op 1 december 1954, gesloten werd in verband met een grote restauratie waarbij het orgel gedemonteerd moest worden. Pas toen de eerste fase van de kerkrestauratie was afgerond en de kerk op 30 maart 1966 weer in gebruik genomen kon worden voor de eredienst, kon hij eindelijk op 'zijn' orgel spelen, hoewel toen alleen maar het rugwerk was herplaatst. Ook de overige werken werden herplaatst en in 1967 werd begonnen met de restauratie van het orgel, waarbij afwisselend gedeeltes buiten gebruik en herplaatst werden. Pas op 13 december 1975 was de restauratie afgerond en kon Zwart eindelijk over een volledig en schitterend gerestaureerd orgel beschikken.

Het eerste orgelconcert door Willem Hendrik Zwart na de kerkrestauratie vond al plaats op 2 april 1966 en nadien kwam er jaarlijks een serie zomerconcerten, ook tijdens de orgelrestauratie. Bekendheid kreeg hij vooral door zijn wandelconcerten op de zaterdagmiddagen in de maanden juli en augustus, waarmee hij in 1967

begon. Bezoekers konden de kerk en ook de speeltafel bezichtigen, terwijl Zwart het orgel bespeelde. Deze concerten kregen landelijke bekendheid en de bezoekers kwamen van heinde en ver naar de Bovenkerk om Willem Hendrik Zwart te horen en te zien spelen. Vaak was het zo druk dat de bezoekers aan de speeltafel na één of twee stukken weer gewisseld moesten worden om iedereen aan de beurt te kunnen laten komen. De mensen genoten van een bezoek aan de speeltafel en ook Zwart genoot van de aandacht die hij en 'zijn' orgel kreeg. Ik herinner mij een blinde bezoeker uit Amsterdam die jarenlang trouw kwam. Zij kwam met de trein naar Kampen, liet zich met een taxi naar de Bovenkerk brengen en liep daar regelrecht door naar boven. Daar stond zij geleund tegen het orgel, stil en vol overgave te luisteren. Tijdens de wandelconcerten werden meestal verzoeknummers gespeeld, vooral de koraal- en liedbewerkingen van Jan Zwart of van Willem Hendrik Zwart zelf. Het laatste wandelconcert van het seizoen werd vaak afgesloten met de bewerking van Jan Zwart over Psalm 72, of over 'Alle roem is uitgesloten' of met het Wilhelmus. Willem Hendrik Zwart promootte het Hinsz-orgel zoveel als hij maar kon. Heel wat gezelschappen - waaronder veel buitenlandse - hebben de Bovenkerk bezocht en ook veel buitenlandse organisten hebben het orgel bespeeld, waarbij hij als gastheer optrad. Voor de stad Kampen was Zwart een uitstekende ambassadeur en voor al zijn verdiensten kreeg hij in 1992 de erepenning in goud van de stad Kampen. In 1993 werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Een bekende registratie van Willem Hendrik Zwart - waarmee hij in de Bovenkerk vaak begon - was de fluitcombinatie 8', 4' en 3' op het bovenwerk met tremulant. Het spelen met de wind in het orgel met de linkerhand bij bepaalde akkoorden werd door velen gewaardeerd en door anderen nog wel eens geïmiteerd, hoewel Willem Hendrik dit effect zelf beperkte tot het Bovenkerkorgel. Zijn bekendste koraalbewerking is wellicht de Fantasie over Psalm 25 vers 2: Heer, ai maak mij uwe wegen. Andere bekende koraal- en (lied)bewerkingen en composities van zijn hand zijn.: Op bergen en in dalen, Boven de starren, Merck toch hoe sterck en de Psalmen 99, 111 en 130. Veel concertbezoekers waren trouwe fans van Zwart en elk concert werd goed tot zeer goed bezocht. Zijn grootste bewonderaar en trouwste bezoeker was ongetwijfeld Kees Landman, overleden in 1990. Geen concert van Zwart in de Bovenkerk werd overgeslagen. Hij was ook goed bekend bij de familie Zwart en zij deden nooit tevergeefs een beroep op hem. Kees hield mij altijd goed op de hoogte over het wel en wee van de familie Zwart. Hoe meer registers Willem Hendrik open trok, hoe emotioneler Kees werd. Als het volle werk met de nodige effecten door de kerk daverde (meer regel dan uitzondering), liepen bij Kees de tranen over de wangen.

Tijdens gesprekken met Willem Hendrik Zwart op het Bovenkerkorgel of bij hem thuis heb ik hem leren kennen als een uiterst boeiend verteller. Over zijn vader raakte hij niet uitgepraat, ondanks dat hij hem al op jonge leeftijd had moeten missen.

Willem Hendrik Zwart, wandelconcert in de Bovenkerk , juli 1969.

2e van rechts, Harry Hamer (toen 13 jaar), daarachter, Jenny van Ark- de Leeuw, naast Zwart (op de bank) Jenny van de Molen-van Ittersum (nu organiste N. Hervomde Kerk IJsselmuiden), achter Zwart, (half zichtbaar) Peter Eilander (toen 12 jaar). Foto: Harry Hamer.

Hij had thuis bakken en mappen vol gegevens over diverse orgels in heel Nederland. Door mijn archiefonderzoek kwam ik nog wel eens wat tegen over vader Zwart, het Bovenkerkorgel en de bespelers van het orgel en hij was altijd blij met nieuwe gegevens. Eens zei hij: 'Het zal mij benieuwen wat ze later over mij zullen schrijven', wetende dat na zijn dood verhalen en ook roddels over hem zouden ontstaan. Iemand heeft eens gezegd dat Willem Hendrik Zwart en het Bovenkerkorgel een Siamese tweeling waren, onlosmakelijk aan elkaar verbonden. En toch werd hij in 1995 gedwongen zijn functie als organist van Bovenkerk neer te leggen omdat hij 70 jaar werd. Het afscheid kostte hem veel moeite, vooral omdat de zondagse gemeentezangbegeleiding in de Bovenkerk definitief voorbij zou zijn. Uitspraken van hem als 'de lofzang heeft mijn hart gestolen' en 'zingen klinkt nergens mooier dan in de Bovenkerk', tonen aan dat de gemeentezang hem na aan het hart lag. Zijn orgelspel werd in het algemeen ook zeer door de Hervormde gemeente gewaardeerd. Een andere uitspraak van hem was: "Ik ben geen man om te smeulen, maar om te branden". De brandstof voor dat vuur was het Bovenkerkorgel en de zondagse gemeentezangbegeleiding en dat werd hem nu juist ontnomen. Vanwege het feit dat hij in december 1994 40 jaar organist van de Bovenkerk en in 1995 ook 50 jaar kerkorganist en dirigent was geweest, gaf Willem Hendrik Zwart op 27 mei 1995 in de Bovenkerk een jubileumconcert, waarin hij echter ook afscheid nam als kerkorganist. Naast de dankbaarheid was er ook de weemoed vanwege het afscheid. Boven de Bovenkerk vloog een vliegtuigje met de tekst: 'Wim bedankt voor 40 jaar genieten'. Het concert werd afgesloten met de Finale en Koraal van Jan Zwart over 'Alle roem is uitgesloten', spontaan meegezongen door alle aanwezigen. Hierna was er nog een receptie in de aula van de Theologische Universiteit aan de Koormarkt, waar velen hem de hand kwamen drukken. Op 28 mei 1995 speelde hij zijn laatste kerkdienst in de Bovenkerk. Bij de procedure voor de benoeming van een nieuwe organist voor de Bovenkerk is hij niet betrokken geweest. In de zomer van 1995 bespeelde hij het orgel nog wel in de zomerconcertserie en tijdens de meeste wandelconcerten. Ook zijn orgelconcerten buiten Kampen gingen gewoon door en hij was nog steeds dirigent van twee mannenkoren. Op 28 november 1995 werd in de Bovenkerk het boek 'Orgels en Organisten in Kampen' gepresenteerd, dat hij samen met W.D. van der Kleij geschreven heeft en waaraan veel onderzoek was vooraf gegaan. Na zijn afscheid was hij hoofdzakelijk bezig met het maken en schrijven van voorspelen en koralen voor een eigen koraalboek, vooral bedoeld voor kerkorganisten die moeite hebben met het maken van voorspelen tijdens de erediensten. Op 18 juli 1996 kwam onverwachts zijn allerlaatste orgelconcert en wel op het Bovenkerkorgel. Hoewel het een Jan Zwart Herdenking zou worden, leek het wel een afscheidsprogramma en dat werd het ook. Iets over de helft van het concert, midden in het Preludium en Fuga over B.A.C.H. van Franz Liszt, hield hij plotseling op met spelen. Zijn zoon Jan Quintus Zwart kwam naar beneden om te vertellen dat zijn vader niet goed geworden was en verzocht ons de kerk te verlaten. Het bleek dat

Willem Hendrik tijdens het concert zijn derde zware hartinfarct had gekregen. Dankzij twee artsen in de kerk heeft hij dit infarct overleefd. Het was echter gedaan met de concerten en hij moest het heel rustig aan doen. Op 20 december 1996 toen bij mij en veel anderen een kerstkaart van Willem Hendrik Zwart op de deurmat viel, werd hij opnieuw met een zwaar hartinfarct opgenomen in het ziekenhuis. Op de kerstkaart stond zijn bewerking over Psalm 90 afgedrukt met de tekst: Leer ons zó onze dagen tellen. Na dit infarct werd het voor hem letterlijk dagen tellen. Hij was te zwak om het afscheidsconcert van zijn mannenkoren Hallelujah uit Urk en het Christelijk Mannenkoor Staphorst op 15 februari 1997 in de Bovenkerk te kunnen bijwonen en kon dit concert alleen via de kerktelefoon beluisteren. Meer dan drieduizend mensen hoorden tijdens een indrukwekkend maar ook emotioneel concert nog eens zijn koor- en orgelbewerkingen en konden regelmatig ook zelf meezingen. En ook na dit concert moest hij opgenomen worden in het ziekenhuis. Van het grote vuur dat in hem was bleef nog maar een klein vlammetje over. En ook dit vlammetje werd steeds kleiner, totdat het tenslotte doofde: op 29 april 1997 overleed hij thuis, 71 jaar oud. In één van zijn werkkamers konden wij afscheid van hem nemen. Op 3 mei werd in de Bovenkerk een dankdienst gehouden en aansluitend vond de begrafenis plaats. Voor het laatst was hij in de Bovenkerk, dicht bij 'zijn' orgel dat hij altijd met zoveel vreugde en liefde bespeeld had en nu bespeeld werd door zijn zoon Everhard. Nogmaals klonk het door de Bovenkerk: 'Alle roem is uitgesloten'. Op het kerkhof klonk nog een laatste afscheidsgroet van de Gebroeders Brouwer.

Op 23 mei 1998 werd in de Bovenkerk zijn muziekboek 'Voorspelen en Korallen voor 150 Psalmen en enige gezangen' gepresenteerd. Hij had nog tot vlak voor zijn dood aan het boek gewerkt, maar had het helaas niet zelf meer af kunnen maken; zijn zoon Everhard heeft het voltooid. Door dit boek, zijn koraal en -liedbewerkingen, maar ook door de vele geluidsdragers zal zijn muziek blijven doorklinken en zal hij voortleven in de harten van veel orgelliefhebbers. Zijn naam zal altijd verbonden blijven met het Bovenkerkorgel. Hij was musicus in hart en nieren en zijn persoonlijkheid en orgelspel hebben een diepe indruk op mij gemaakt. Alle genoemde gebeurtenissen heb ik mogen bijwonen en Willem Hendrik Zwart is daardoor voor mij onvergetelijk geworden.